

Božidar Petrač

Matica hrvatska

Ulica Matice Hrvatske 2, HR-10000 Zagreb

bozidar.petrac@outlook.com

OD BORBE ZA HRVATSKI JEZIK DO ZAKONA O HRVATSKOM JEZIKU – ŠTO NAM JE ČINITI?

U svojem izlaganju autor se u prvom dijelu priloga *Od borbe za hrvatski jezik do Zakona o hrvatskom jeziku* osvrće na gotovo dvostoljetnu borbu za hrvatski jezik i njegovu samosvojnost, spominjući najvažnije događaje u tom dugom i mučnom razdoblju. Ističe razloge za donošenje Zakona o hrvatskom jeziku jer godinama se u suverenoj hrvatskoj državi očitovala potreba za takvim zakonom, ali se ujedno iz različitih razloga i osporavala, uglavnom s ciljem zadržavanja vukovskih načela i unifikacije jezika kojim govore Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci. Donošenje toga Zakona na inicijativu Matice hrvatske bio je posve prirodan i razumljiv politički čin suverene hrvatske države kako bi svoj jezik, kao jedan od službenih jezika Europske unije, što bolje i djelotvornije uredila, zaštitila i promicala. U drugom dijelu izlaganja *Što nam je činiti?* autor nastoji svojim razmišljanjima u nekoliko teza ukazati na određene probleme koje smatra važnima i na kojima bi trebalo razborito i sustavno raditi. Provođenje Zakona o hrvatskom jeziku nije samo stvar Vijeća za hrvatski jezik kao savjetodavnoga tijela Vlade, nego dužnost i odgovornost svakoga sudionika u procesu prenošenja znanja o hrvatskom jeziku i svakoga sudionika u javnom životu naše zemlje.

Od borbe za hrvatski jezik do Zakona o hrvatskom jeziku

Od prvih pojava i najava velikosprske politike sredinom 19. stoljeća, svih nastojanja posrbljivanja hrvatskoga jezika i svih negacija njegove samosvojnosti, pa čak i pokušaja njegova brisanja, sve do naših dana trajala je i traje borba za hrvatski jezik i njegovo ime. Nasrtaji na hrvatski jezik, hrvatsku književnost, hrvatski identitet i teritorij koji se u različitim vidovima osjećaju i danas nisu dakle nipošto nova pojava. Ti nasrtaji, nalogivanja na jezik hrvatski nastojali su ga i nastoje ga unificirati u amalgam nekakva umjetnoga jugoslavenskoga jezika i neprirodne mješavine

srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika, “zajedničkoga standardnoga jezika policentričnoga tipa” kojim da govore Bosanci, Crnogorci, Hrvati i Srbi. Ta i takva nastojanja mnogi su naši umovi tijekom 19. stoljeća pokušavali jasnim argumentima osporavati da bi u 20. stoljeću, kada je u dvjema bivšim jugoslavenskim tvorevinama posve prevladala vukovska koncepcija te se nesmetano prisvajala hrvatska dubrovačka književna tradicija, što je na djelu i danas. Osporavanja unifikacije, posrbljivanja i brisanja hrvatskoga jezika i prisvajanje hrvatske dubrovačke književnosti svjedoči i nedavno objavljena knjiga koju je priredio Vladimir Lončarević *Hrvatska baština – srpsko nasleđe. Šest starih hrvatskih rasprava o hrvatstvu i srpstvu*.¹ Riječ je o tekstovima Mihovila Pavlinovića *Razgovor o slavenstvu, jugoslavenstvu, srbo-hrvatstvu*, Đure Stjepana Deželića *Hrvatska narodnost iliti duša hrvatskoga naroda*, Antuna Liopopilija *I gospar Nikša Matov*, Ive Prodana *La secchia rapita ili obračun između Srba i Hrvata*, Marcela Kušara *Dubrovčani, jesu li Hrvati?* i Ante Dujma Barača *Hrvatski naslov u našoj staroj književnosti*. Knjigu smo posvetili donošenju Zakona o hrvatskom jeziku. Pa ipak, mnogi, na žalost, nisu u tim negiranjima samoga hrvatskog imena, od Bečkoga sporazuma do Novosadskoga dogovora i do pokušaja izmjena naziva jezika u nametnutoj raspravi o amandmanima na Ustav SRH iz 1974., posebice njegov članak 138., kojim se htjela izbrisati formula-cija »U SR Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik, standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj« i zamijeniti formulacijom »U SR Hrvatskoj u službenoj je upotrebi hrvatski ili srpski jezik« Ustava SRH iz 1974. potkraj osamdesetih godina prošloga stoljeća mogli ili htjeli prepoznati ideologiju jugoslavenstva u kojoj se krio srpski hegemonizam i razabrati kako se taj hegemonizam, opasniji i od germanizacije, mađarizacije i talijanizacije, trudi oko prisvajanja hrvatske književnosti, osporavanja i nijekanja hrvatske jezične samostojnosti i samostojnosti samoga hrvatskoga naroda, “narodića”, kako ga je nazvao Miroslav Spalajković, oslanjajući se na Grašaninovo *Načertanije*, Vukov spis *Srbi svi i svuda*, kojim je ovaj poricao Hrvatima njihovo narodno ime i štokavskoj osnovi hrvatskoga jezika njezino hrvatstvo, Stojanovićev spis *Hrvati i Srbi*, poznatiji pod imenom *Do istrage naše ili vaše*, sve do memorandumskih i najnovijih spisa, do *Slova o srpskom jeziku*, *Zakona o kulturnom nasleđu*, *Deklaracije o granicama srpske književnosti* i ideja o tzv. “srpskom svetu”, te samoga Zakona o srpskom jeziku, u kojem se kazuje da se srpskim jezikom služe svi narodi bivše jugoslavenske tvorevine, dakle i Hrvati, samo što oni taj jezik zovu svojim imenom.

¹ *Hrvatska baština – srpsko nasleđe. Šest starih hrvatskih rasprava o hrvatstvu i srpstvu*. Priredio Vladimir Lončarević. Alfa, Zagreb, 2024.

U borbama za svoj jezik i svoje ime, posebno u dvjema Jugoslavijama, mnogi su Hrvati bili progonjeni i zatvarani. Nakon *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz 1967. zbog koje su opet njezini potpisnici bili izvrgnuti teškim osudama i represijama, treba kao važne nadnevke borbe za hrvatski jezik navesti i 13. prosinca 1988. i 27. siječnja 1989. U prvom slučaju riječ je o *Izjavi o mišljenju Ustavnog suda Jugoslavije* Predsjedništva Društva književnika Hrvatske, kojom ono ponavlja glavne misli iz *Zaključaka* donesenih na sjednici proširenoga Predsjedništva DKH-a od 17. studenoga 1987. koji s različitih aspekata, stručno, znanstveno, povijesno i kulturološki odbacuju mogućnost promjene naziva jezika i takva zadiranja u hrvatski ustav, što je osobito izraženo u posljednjoj, trinaestoj točki *Zaključaka* koja u cijelosti glasi:

Postojeću i važeću ustavnu odredbu o nazivu jezika u SR Hrvatskoj (Ustav SRH, čl. 138) ne treba mijenjati. Za promjene ne postoje nikakve pravne osnove. S hrvatskim se književnim jezikom nije dogodilo ništa što bi bilo razlogom da se ustavna formulacija mijenja. Naprotiv, svi povijesni, lingvistički, pravni i politički razlozi neoborivi su argument da član 138 Ustava SR Hrvatske ostane nepromijenjen.²

Drugi je nadnevak o Plenumu Društva književnika Hrvatske o temi – *Amandmani na Ustav SR Hrvatske*, na kojemu se raspravljalo o promjenama ustavne odredbe o nazivu jezika, na kojem je s povijesnoga i političkoga stajališta bila, uz nastupe jezikoslovaca Dalibora Brozovića, Augusta Kovačeca i književnika Antuna Šoljana, osobito važna rasprava Franje Tuđmana,³ koji se uključio u raspravu među posljednjim diskutantima.⁴ Tuđman se pitao kako odgovorni političari u Hrvatskoj uopće mogu pristati na takvu raspravu o promjeni jezika, a spominjući se dokumenata Antifašističkoga vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) i Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH-a) jasno upozorio:

Njihovi tvorcii znali su da je jezik jedna od bitnih sastavnica nacionalnog identiteta, te je u dokumentima AVNOJ-a zapisano kao zakonita odluka da

² Božidar Petrač [ur.]: *Spomenica Društva hrvatskih književnika 1900. – 2000. – 2010.* Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2010. Str. 156.

³ HR-HDA-1732-DHK, kut. 10, *Neautorizirani stenografski zapisnik Plenuma Društva književnika Hrvatske o temi – Amandmani na Ustav SR Hrvatske, održanog 27. siječnja 1989.*, IX/1.

⁴ Božidar Petrač: *Franjo Tuđman i Društvo književnika Hrvatske/Društvo hrvatskih književnika*, u *Dr. Franjo Tuđman – život i naslijeđe. Zbornik radova.* Uredili Domagoj Knežević, Ivan Hršić. Matica hrvatska, Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni arhiv, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2024. Str. 269–281.

će u novoj Jugoslaviji službeni jezik biti, srpski, hrvatski, slovenski, makedonski, svaki posebice.⁵

Na kraju izlaganja postavio je pitanje političke i intelektualne odgovornosti stvaralaca, ali i političkih ljudi koji dopuštaju takve rasprave i u neohegemonističkom obnavljanju pokušavaju vratiti unitarizam i rastočiti Jugoslaviju, koja bi trebala biti zajednica ravnopravnih naroda, te čemu uopće postavljati pitanje prava hrvatskoga naroda na svoj jezik.

Borba za hrvatski jezik, rekosmo, traje sve do naših dana, jer su se, unatoč suverenoj hrvatskoj državi kao povijesnoj i međunarodnoj činjenici i ustavnoj odredbi o službenom nazivu jezika, pa i činjenici da je hrvatski jezik i službeni jezik Europske unije, pojavljivala slična tumačenja kojima se jako stalo do revitalizacije one stare formule o tri plemena jednoga jezika i jedne književnosti, odnosno do unifikacije jezika kojim govore Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci, te su se s vremena na vrijeme pojavljivale o tome i razne deklaracije i tobože znanstveno-stručne interpretacije.

Sve je to, a i ne samo to, potaknulo Maticu hrvatsku da trezveno i mirno pristupi izradi Nacrta prijedloga Zakona o hrvatskom jeziku. U jeku rasprava o potrebi takvoga zakona, svi oni koji su, suočeni sa stalnim svojatanjima vlastitih identitetskih stupova: jezika, književnosti, kulture i teritorija, te s nesmiljenim procesom globalizacije, i koje je u prvom redu zanimala sudbina hrvatskoga jezika, njegova zaštita i njegov nesmetani razvitak, a takvih je bila velika većina, za razliku od onih koji su svim silama potkopavali donošenje toga zakona, dobro razumjeli trenutačne društvene i političke okolnosti u kojima postupno slabe politike globalnih ideologija koje su suprotne duhu i povijesnom naslijeđu pojedinih europskih naroda i bili su svjesni potrebe i nužde da se hrvatski jezik zaštititi posebnim zakonom. To više što od 2000. godine, dakle gotovo četvrt stoljeća, postoji Zakon o jezicima nacionalnih manjina. Naime čitajući taj zakon, osjeća se kao da se podrazumijeva komplementarni zakon o hrvatskom, dakle o državnom jeziku kojeg nije bilo. Stoga je donošenje Zakona o hrvatskom jeziku, na inicijativu Matice hrvatske, bio posve prirodan i razumljiv politički čin jedne suverene države kako bi svoj jezik što bolje i djelotvornije uredila, zaštitila i razvijala. Hrvatski je sabor, kako znamo, na prijedlog Matice hrvatske i Vlade Republike Hrvatske, uz mnoge poteškoće, prijepore i odugovlačenja, 26. siječnja 2024. napokon izglasao Zakon o hrvatskom jeziku. Formirano je Vijeće za hrvatski jezik o kojem, uz nužnu potporu Vlade Republike Hrvatske, u mnogome ovisi kako će se u našoj društvenoj stvarnosti i svakodnevnici taj zakon primjenjivati, odnosno

⁵ HR-HDA-1732, kut. 10, XIV/3.

kako će štititi, njegovati i promicati razvoj hrvatskoga jezika i kakva će u budućnosti biti hrvatska jezična politika.

Dužan sam kao književni tajnik Matice hrvatske reći i to da se Matica hrvatska na čelu sa svojim predsjednikom, akademikom Mirom Gavranom i sa svojim članstvom može i mora ponositi tim činom koji će zlatnim slovima ostati upisan u njezine anale i samu hrvatsku povijest kao čin prvorazredne važnosti.

Što nam je činiti?

Vijeće za hrvatski jezik ima u okviru Zakona svoje ingerencije i siguran sam da će prema tim ingerencijama odgovorno postupati. No ni samo Vijeće nije i ne će biti dovoljno ne bude li imalo potporu Vlade, hrvatskih državnih institucija i najšire hrvatske javnosti, u prvom redu svih onih institucija kojima je hrvatski jezik prvotna briga, ali i svih onih subjekata koji sudjeluju u različitim procesima prenošenja znanja o hrvatskom jeziku. Zapravo riječ je o dužnostima i odgovornostima svih pripadnika hrvatskoga naroda, cijele nacionalne zajednice. To je naš zakon koji se tiče svakoga od nas osobno. Ja ću se u pokušaju odgovora na postavljeno pitanje zadržati na nekoliko teza koje se tiču učenja hrvatskoga jezika. Zašto? Zato što u svojoj dugogodišnjoj roditeljskoj ulozi svjedočim iz godine u godinu procesu sve lošijega prenošenja i usvajanja znanja o hrvatskom jeziku u osnovnim i srednjim školama. Govoreći iz vlastita iskustva, imao sam priliku vidjeti kako je šestero djece s razumijevanjem moglo pratiti čitanje različitih beletrističkih i tekstova drugih funkcionalnih stilova, dok su posljednja tri djeteta imala u tome nemalih poteškoća. Iskustvo s unucima navodi me na zaključke da su uz čitanja beletrističkih tekstova gotovo u svakoj rečenici nužna dodatna objašnjenja pojedinih riječi. Stoga, a u skladu sa Zakonom, naveo bih sedam teza i uglavnom se gotovo sve teze tiču samoga učenja hrvatskoga jezika.

Prvo: Sam Zakon upozorava da bi se tijekom nastavnoga procesa barem pola vremena trebalo posvećivati jezikoslovlju, što automatski znači da bi nastava jezika morala biti drukčija nego što sada jest. U procesu nastave ne bi se trebalo toliko baviti pitanjima gramatike i gramatičkih rješenja, nego bi trebalo forsirati više pisanoga i usmenoga izražavanja, što bi učenicima omogućilo da shvate važnost gospodarstvenoga, dobrog i lijepoga pisanja i govorenja. Svatko tko ima imalo svijesti o svojem materinskom jeziku sposoban je isprva zaključiti kako govori njegov sugovornik: lijepo i jasno ili nepravilno i nesklapno.

Drugo: Udžbenici i čitanke trebali bi uz najljepše beletrističke tekstove, sadržavati i tekstove iz drugih funkcionalnih stilova. Danas to nije tako. U Sloveniji primjerice to je upravo tako: 50 % tekstova beletrističke su naravi, dok je drugih 50 % tekstova nadopunjeno biranim stranicama iz drugih funkcionalnih stilova.

Treće: Valjalo bi ojačati nadzor kako se s učenicima radi kad je riječ o hrvatskom jeziku. Bolji nadzor spriječio bi mogućnosti da se suviše vremena i važnosti posvećuje isključivo beletrističkim tekstovima, uglavnom pjesničkim i proznim, dok učenici nisu u stanju napisati molbu, žalbu ili kakav drugi tekst.

Četvrto: Mnoge visokoškolske ustanove, fakulteti, veleučilišta i učilišta nisu u ingerenciji države, pa ih Zakon o hrvatskom jeziku ne obvezuje, a morao bi ih obvezivati.

Peto: Valja misliti i o onima kojima je hrvatski jezik drugi jezik. Dakle, riječ je o stranim građanima koji moraju steći određenu razinu znanja hrvatskoga jezika kako bi mogli smisleno obavljati svoje poslove.

Šesto: Poseban slučaj tvore potomci naših iseljenika koji opet zahtijevaju drukčiji pristup i drukčije sadržaje.

Sedmo: Kao dugogodišnji urednik različitih vrsta tekstova dotaknut ću se pitanja lektorske službe. Ona je Zakonom propisana, ali bi trebalo naći načina kako oblikovati pametne lektore, ne samo one koji će promijeniti 'sistem' u 'sustav', ili 'hiljadu' u 'tisuću', nego lektore koji će maksimalno ugoditi tekst prema zahtjevima hrvatskoga jezika. Osim toga, zauzimam se i za iznalaženje načina lektorske provjere.

Na kraju, punu pozornost valja posvetiti elektroničkoj leksikografiji. Svojedobno sam razmišljao o mogućnostima znanstveno-stručnoga uređivanja Wikipedije koje bi podatci s jedne strane bili hrvatski, a s druge engleski, kada je riječ o ukupnoj hrvatskoj kulturi, znanosti i svim ostalim područjima života koja su specifično hrvatska.

Zaključak

Pokušao sam, ne kao jezikoslovac, jer to i nisam, u svojim skromnim okvirima dati prilog vašemu cijenjenom skupu kojega svrhu nalazim upravo u raznim poticajima koji bi samomu Vijeću za hrvatski jezik dali što veću važnost, širi zamah i koji bi upozorili cijelu našu javnost o kakvim je ozbiljnim poslovima riječ kad su u pitanju hrvatski jezik i njegov položaj i kakvu odgovornost nose ne samo Vijeće i ne samo Vlada, nego i svaki čovjek koji je u bilo kojem smislu uključen u procese prenošenja

znanja o hrvatskom jeziku i koji u bilo kojem obliku sudjeluje u javnom životu naše zemlje. Kratak povijesni pregled smatrao sam potrebnim izreći jer stanje glede hrvatskoga jezika, stalna zadiranja u njegovu samosvojnost, te svojatanja hrvatske kulturne baštine i opća anglizacija u svakodnevnoj komunikaciji nisu nikakva fikcija nego stvarnost s kojom se svakodnevno susrećemo. Želim uspješan rad Vijeća za hrvatski jezik i priželjkujem što veći broj onih koji će u provođenju svih zahtjeva Zakona aktivno i kreativno sudjelovati.